प्राथमिक तह पुरा नगरि विचैमा विद्यालय छोड्ने दर र कारणहरू
(चिती गा.वि.स., लमजुङ्ग)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
रन्जु उप्रेती
स्नातकोत्तर तह (एम.एड. दोस्रो वर्ष)
कक्षा रोल नं. :- १७२४
परीक्षा रोल नं. :-२८०१६४/०६७
त्रि.वि.दर्ता नं ६-१- ५३-४३४-२०००
भर्ना वर्ष : २०६६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग
अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०७२

प्राथमिक तह पुरा नगरि विचैमा विद्यालय छोड्ने दर र कारणहरू (चिती गा.वि.स., लमजुङ्ग) ४९३ रन्जु उप्रेती २०७२

सिफारिश पत्र (RECOMMENDATION LETTER)

यस शिक्षा शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत अर्थशास्त्र शिक्षा विषयको स्नातकोत्तर तह एम. एड. दास्रो वर्षको आशिंक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि "प्राथमिक तह पुरा नगरि विचैमा विद्यालय छोड्ने दर र कारणहरू" एक अध्ययन, लम्जुङ जिल्ला चिती गा.वि.स. शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशन, सुझाव एवं सल्लाहमा रन्जु उप्रेतीले तयार पार्नु भएको हो । उक्त शोधपत्र स्वीकृतिको लागी सिफासि गर्दछु ।

....

शोध-निर्देशक

उप.प्रा.मीनराज पौडेल

स्वीकृती-पत्र (APPROVAL LETTER)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, केन्द्रीय विभाग अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह आशिंक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि छात्रा **रन्जु उप्रेती**ले तयार पारेको **"प्राथमिक तह पुरा नगरी विचैमा विद्यालय छाड्ने दर र कारणहरू"**: एक अध्ययन : लमजुङ जिल्ला चिती गा.वि.स. शीर्षकको शोधपत्र यस मुल्याङ्कन समितीवाट स्नातकोत्तर उपाधीको लागी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. विभागीय प्रमुख ....

उप.प्रा. मीनराज पौडेल

२. बाह्य सुपरिवेक्षक ....

प्रा.डा. महेशराज दाहाल

३. आन्तरिक सुपरिवेक्षक ....

उप.प्रा. मीनराज पौडेल

मिति : ....

कृतज्ञताज्ञापन (ACKNOWLEDGEMENT)

"प्राथमिक तहका विविध समस्याहरू मध्य विचैमा विद्यालय छाड्ने समस्या पनि प्रमुख समस्या भएका ले यससँग सवन्धित रहेर विस्तृत अध्ययन हुनुपर्ने आवश्यकता महसुस गर्दै त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय,अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग,स्नातकोत्तर (एम.एड) तह दास्रो वर्षको ECO. Ed. 598 को पाठ्यांश पूरा गर्ने प्रयोजन स्वरूप प्राथमीक तह पुरा नगरी वालवालिकाले विचैमा विद्यालय छाड्ने दर र कारणहरू" भन्ने शिर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र तयार पारिइको हो । अनुशन्धान एक विशिष्ट र गहन अध्ययन प्रकृया भयकाले यसलाई संपन्न गर्नका लागि विविध पक्ष एवं क्षेत्रबाट सहयोग प्राप्त हुनु पर्दछ ।

यस शोध पत्र तयार पार्ने सिलसिलामा मलाई शिर्षक चयन देखी लिएर यसको लेखन एवं संपादनको लागि आफ्नो ब्यस्त समयको बापजुद पनि निरन्तर सुझाव सल्लाह ,प्रेरणा, र उत्साह दिइ कुशल मार्ग निर्देशन प्रदान गर्नुहुने शोध निर्देशक श्रद्धेय उप.प्रा. मीनराज पौडेल लाई हृदयदेखिनै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी शोधपत्र लेख्न सुअवसर प्रदान गर्नुहुने अर्थशास्त्र शिक्षा विभागका विभागिय प्रमुख मीनराज पौडेलप्रति पनि सदा आभारी छु । यस अध्ययनलाई सफल बनाउनको लागी आवश्यक प्रेरणा तथा सहयोग प्रदान गर्नुहुने विभागका संपूर्ण गुरुवर्गहरूलाई पनि धन्यबाद दिन चाहन्छु

स्थलगत अध्ययनमा जाँदा तथ्यांक सकंलन गर्ने कममा आवश्यक सहयोग गरी खुलस्त रूपमा प्रश्नहरूको उत्तर दिने विद्धानवर्गहरू, सहयोगी विद्यालय परिवार, अध्ययनसंग संवन्धित वालवालिका र तिनीहरूका अभिभावक शिक्षक प्रधानअध्यापक ज्यूहरू प्रतिपनि आभारी प्रकट गर्दछु ।

शोध पत्र निर्माण कार्यमा आवश्यक सल्लाह, सहयोग उपलब्ध गराउनुहुने आदरणिय .सहपाटी मित्र तेज पौड्याल, उर्मिला अधिकारी प्रति पनि विशेष धन्यबाद दिन चाहन्छु । शोधपत्र निर्माण गर्ने क्रममा सहयोग लिइएका र साभार गरिएका विभिन्न पाठ्य सामाग्रीको आदरणीय रचनाकारहरूप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा अथक परिश्रमका साथ कम्प्युटर टाइप गरी शोध कार्यलाई पूर्णता प्रदान गर्नुहुने न्यू प्कृति फोटो कपी सेन्टर कीर्तिपुरलाई पनि कृतज्ञता प्रदान गर्दछु ।

शोधार्थी

रन्जु उप्रेती

शोधसार (ABSTRACT)

"प्राथमिक तह पूरा नगरी वालवालिकाले बिचैमा विद्यालय छाढ्ने कारणहरू" शीर्षक राखी तयार गरिएको यस यध्ययनमा प्राथमीक तहमा Dropout को कारणहरू र अवस्था पत्ता लगाउनु रहेको छ । प्रस्तुत अध्ययनको शिर्षक "प्राथमिक तह पुरा नगरी वालवालिकाले विचैमा विद्यालय छाड्ने दर र कारणहरूसंग संवन्धित रहि नेपालको पहाडी क्षेत्रमा रहेको लमजुङ जिल्लाको चिती गा. वि. स. मा वालवालिकाले विचैमा विद्यालय छाड्ने दर र यसका मुख्य कारणहरूको संदर्भमा केन्द्रित रहेको छ ।

यस अध्ययनको उद्देश्य प्राथमिक तह पुरा नगरि वालवालिकाले विचैमा विद्यालय छाड्ने दर र यसका मुख्य कारणहरू पत्ता लगाउने साथै विद्यालय छाड्ने प्रवृतिलाई कम गर्ने उपायहरू पत्ता लगाउनुरहेको छ ।

यस अध्ययनको प्रमुख उद्देश्य लम्जुङ्ग जिल्ला अन्तर्गत रहेको चिती गा.वि.स जस अन्तर्गत रहेका चारवटा विद्यालय जसलाई नमूनाको रूपमा समावेश गरिएको छ । यस अध्ययनमा अवलोकन , अर्न्तवार्ता प्रश्नावली तथा छलफललाई मुख्य साधनको रूपमा प्रयोग गरी विभिन्न गुणत्मक तथा परिमाणत्मक सुचनाहरू संकलन गरिएको थियो । सुचना संकलन गर्नको लागी प्राथमीक तथा द्धितीय दुबैखाले स्रोतको भरपूर उपयोग गरिएको थियो । विचैमा विद्यालय छोड्ने वालवालिकाहरू तथा तिनिहरूका अभिभावकहरूलाई मुख्य जनसंख्या मानी नमुना क्षेत्रमा रहेका सामुदायीक विद्यालयहरू मध्यमा ४ वटा सामुदायीक विद्यालयलायलाई नमूना विद्यालयको रूपमा उद्देश्यपूर्ण नमूना छनौट विधीको प्रयोग गरी छनौट गएिको थियो । अध्ययनमा नमुना विद्यालयमा २०६७ सालको शैक्षिक सत्रमा कक्षा १ मा भर्ना भइ २०७१ सम्ममा प्राथमिक तह पूरा गर्न नसकी विचैमा विद्यालय छाड्ने ३९ जना वालवालिको स्थिती, दर पहिचान गरिएको थियो । यस क्रममा २०६७ सालको शैक्षिक सत्रमा नमुना विद्यालयको कक्षा १ मा जम्मा ११८ जना वालवालिका भर्ना भएका थिए, जस्मध्ये ५८ जना छात्रा अर्थात ४९.०५% छात्रा रहेका छन् । त्यस्तै ६० जना अर्थात ५०.८४ प्रतिशत छात्र थिए । यसै आधारमा नमूना विद्यालयमा विचैमा विद्यालय छाड्ने वालवालिकाको जम्मा संख्या ३९ रहेको देखिन्छ । विचैमा विद्यालय छाड्ने कुल विद्यार्थीको कुल संख्यालाई हेर्दा २०६७ सालमा कक्षा १ मा भर्ना भएका वालवालिकामध्ये कक्षा १ मा ११ प्रतिशत , कक्षा २ मा ७.६९ प्रतिशत, कक्षा

३ मा ८.३३ प्रतिशत कक्षा ४ मा १०.२२ प्रतिशत छन् त्यसैगरी कक्षा हेर्दा सबैभन्दा बढि विद्यालय छाड्ने दर कक्षा १ मा देखिन्छ र समग्र रुपमा प्राथमिक तहमा विद्यालय छाड्ने दर उक्त विद्यालयहरुमा २८% देखिन आउँछ जुन २०६७ को कक्षा १ को विद्यार्थी भर्ना अनुसार हो ।

विषयसूची (CONTENTS)

सिफारिश पत्र (RECOMMENDATION LETTER) i

स्वीकृती-पत्र (APPROVAL LETTER) ii

कृतज्ञताज्ञापन (ACKNOWLEDGEMENT) iii

शोधसार (ABSTRACT) iv

विषयसूची (CONTENTS) vi

तालिका सूची (LIST OF CONTENTS) x

परिच्छेद : एक (CHAPTER–ONE)

१. परिचय (Introduction) १

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमी (Background of the Study) १

१.२ समस्याको कथन (Statement of the Problem) ५

१.३ अध्ययनको उद्देश्य (Objective of the Study) ६

१.४ अनुसन्धान प्रश्न (Research Question) ७

१.५ अध्ययनको महत्त्व (Importance of the Study) ७

१.६ अध्ययनका सिमाहरू (Limitation of the Study) ९

१.७ मुख्य शब्दको परिभाषा (Definition of the terms) ९

१.८ अध्ययनको संगठन (Organization of the Study) १०

अध्याय : दुई (CHAPTER —TWO)

२. संवन्धित साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Related Literature) ११

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Theoretical Literature) ११

२.२ अनुसन्धानात्मक साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Emperical Literature) १२

२.३ संवन्धित साहित्यको प्रस्तसत अध्ययनमा प्रभाव (Implication of the Review for the Study) १५

२.४ अनुसन्धान अन्तर (Research Gap) १६

२.५ अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा (Conceptual Frameworkof the study) १७

२.६ अध्ययनको कार्यात्मक ढाँचा (Functinal Framwork of the Study) १८

अध्याय : तीन (CHAPTER –THREE)

३. अध्ययन विधि (Research Methodology) १९

३.१ अनुसन्धान ढाँचा (Research Design) १९

३.२ तथ्यांक स्रोत (Resources of Data) १९

३.२.१ प्राथमिक स्रोतहरू (Primary Resources) १९

३.२.२ द्वितिय स्रोतहरू (Secondary Resources) १९

३.३ जनसंख्या, नमूना आकार र नमुना छनौट रणनिति (Population Sample Size and Sampling Strategy) २०

३.३.१ जनसंख्या (Population) २०

३.३.२ नमुना आकार (Sample Size) २०

३.३.३ नमुना छनौट रणनिति (Sampling Strategy) २०

३.४ अध्ययन क्षेत्र (Study Area) २१

३.५ तथ्यांक संकलनका साधनहरू (Tools of Data Collection) २१

३.५.१ प्रश्नावली (Questinnaire) २१

३.५.२ अवलोकन फारम (Observation Form) २१

३.५.३ छलफल निर्देशिका (Dicussion Method) २१

३.६ तथ्याङ्क संकलनका तरिकाहरु (Techniques of Data Collection) २२

३.६.१ अन्तर्वार्ता (Interview) २२

३.६.२ प्रत्यक्ष अवलोकन (Direct Observation) २२

३.६.३ लक्षित समूह छलपल (Focussed Group Discussion) २२

३.७ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया (Data Collection Procedure) २३

३.८ तथ्याङ्कको विश्लेषण प्रक्रिया (Data Analysis Process) २३

अध्याय : चार (CHAPTER FOUR)

४. नतिजाको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण (Interpretation and Analysis of Reasult) २४

४.१ लम्जुङ जिल्लाको संक्षिप्त परिचय (An Introduction of Lamjung District) २४

४.२ चिती गा.वि.स. को सामान्य परिचय (Introduction of Chiti VDC) २५
४.२.१ चिती गा.वि.स.को सामाजिक आर्थिक तथा सांस्कृतिक अवस्था (Socio and Economic Status of Chiti VDC) २५
४.२.२ शैक्षिक अवस्था (Education Status) २६
४.२.३ यातायात तथा सञ्चार (Transportation and Communication) २७
४.२.४ आर्थिक तथा व्यवसायिक अवस्था (Economic and Vocational Status) २८
४.३ प्राथमिक तहमा विद्यालय छाड्ने दर (Dropout Rate in Primary Level) २८
४.३.१ प्राथमिक तहको भर्ना (Enrollment in Primary Level) २८
४.४ नमूना विद्यालयमा विचैमा विदालय छाड्ने वालवालिकाको पारिवारिक आर्थिक अवस्था (Present Family Status of Dropout Student) ३०
४.४.१. परिवारको पेशा (Family occupation) ३१
४.४.२ परिवारको वार्षिक आम्दानी Family Annual Income) ३१
४.४.३ परिवारको वार्षिक खर्च (Family Annual Expenditure) ३२
४.४.४ पारिवारिक वार्षीक वचत (Family Annual Saving) ३३
४.४.५ पारिवारिक जग्गाजमिन (Famil;y Land) ३३
४.४.६ परिवारको आकार (Family Size) ३५
४.४.७ परिवारमा वालवालिकाको संख्या (Number of Children in Family) ३६
४.४.८ परिवारको शैक्षिक अवस्था (Family Education Education Status) ३७
४.५ विद्यालय जाने र नजाने वालवालिकाको विवरण (Data of Schooling Student and Home Staying Student) ३८
४.५.१ कक्षा छाड्न्ने दरको गणना (Masurement of Dropout Rate) ३९
४.६ वालवालिकाहरूले विचैमा विद्यालय छाड्ने कारणहरू(Causes of Students Droupout In Primary Level) ४०
४.६.१ शैक्षिक कारणहरू (Educational Causes) ४०
४.६.२ आर्थिक कारणहरू (Economic Causes) ४१

४.६.३ व्यक्तिगत कारणहरू (Personal Causes) ४३
४.६.४ परिवारसँग सम्बन्धित कारणहरू (Family Related Causes) ४४
४.६..५ नमूना विद्यालयका शिक्षक एवं प्रधानअध्यापकबाट पहिचान गरिएका बालबालिकाले बिचैमा विद्याल छाड्ने कारणहरू (Causes of Dropout Indentified by Teachers and Headmaster) ४५
४.६.६ बिचैमा विद्यालय छोड्ने बालबालिकाबाट पहिचान गरिएका बिद्यालय छाड्ने कारणहरू (Causes of Leaving School Identified by Droupout Student) ४६
४.७ विद्यार्थीहरूले विद्यालय छाड्ने मौसम (Season of Leaving School by Student) ४८
४.८ पून : विद्यालय जाने संबन्धमा वालवालिकाको धारणा (Student Opening About Rejoining School) ४८
४.९ विचैमा विद्यालय छाड्ने प्रवृत्तिले ल्याएका विविध समस्याहरू (Dropout As a Problem) ४९
४.१० बिचैमा विद्यालय छोड्ने प्रवृती घटाउने उपायहरू (Measure to Reduce Droupout Problems) ५०
४.१०.१ अभिभावकले दिएको सुझाबको आधारमा विद्यालय छाड्ने समस्याकम गर्ने उपायहरू (Measure to ReduceDroupoutProblem as Suggested by the parents of Droupout Students) ५०
४.१०.२. शिक्षकले प्रधानअध्यापकद्वारा दिएको सुझावका आधारमा विद्यालय छाड्ने समस्या कम गर्ने उपायहरू(Measure Redu to Reduce Droupout Problem as Suggested by the Teacher and Headmaster) ५१
४.१०.३ वालवालिकाले दिएका सुझावका आधारमा विद्यालय छाड्ने समस्या कम गर्ने उपायहरू (Measures to Reduce Droupout Problem as Suggested as by the Droupout Student) ५२
४.११ सारंश (Summary) ५३

अध्याय : पाँच (CHAPTER–FIVE)

५. निष्कर्ष र सुझावहरू (CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS) ५७

५.१ निष्कर्ष(Conclusion) ५७

५.२ सुझावहरू (Recommendation) ५८

५.२.१ व्यवहारिक सुझावहरु (Behaviour recommendation) ५८

५.२.२ नितिगत सुझावहरु (Policy Recommendation) ५९

सन्दर्भ सामाग्रीहरू

परिशिष्टहरू

तालिका सूची (LIST OF CONTENTS)

तालिका ४.१	चिती गा.वि.स. को वडागत जनसङ्ख्या	२५
तालिका ४.२	चिती गा.वि.स.को वडागत शिक्षित जनसख्या	२७
तालिका ४.३	नमुना विद्यालयको २०६७ सालमा कक्षा १ मा भर्ना भइ निरन्तर कक्षासम्म पुग्ने विद्यार्थीको प्रवाहदर	२९
तालिका ४.४	नमूना बिद्यालयको प्राथमिक तहमा बालबालिकाले बिचैमा बिद्यालय छाड्ने परिवारको मुख्य पेशा	३०
तालिका ४.५	नमूना विद्यालयबाट बिचैमा विद्यालय छाड्ने वालवालिकाका परिवारको वार्षिक आम्दानी	३१
तालिका ४.६	नमूना विद्यालयबाट बिचैमा विद्यालय छाड्ने वालवालिकाका परिवारको वार्षिक खर्च	३२
तलिका ४.७	नमूना विद्यालयबाट बिचैमा विद्यालय छाड्ने वालवालिकाका परिवारको वार्षिक वचत	३३
तलिका ४.८	नमूना बिद्यालयबाट बिचैमा छाड्ने बालबालिकाको पारिवारीको जग्गा जमिनको आकार	३४
तालिका ४.९	नमुना विद्यालयबाट विचैमा विद्यालयबाट बिचैमा बिद्यालय छाड्ने वालवालिकाको पारिबारिक आकार	३५
तालिका ४.१०	नमूना विद्यालयबाट विचैमा बिद्यालय छोड्ने बालबालिकाको परिवारको संख्या	३६
तालिका ४.११	नमूना विद्यालबाट विचैमा विद्यालय छाड्ने वालाीलिकाका अभिभावकको शैक्षिक अबस्था	३७
तालिका ४.१२	नमूना बिद्यालयको प्राथमिक तहमा बालबालिकाले बिचैमा बिद्यालय छाड्ने दर (२०६८-२०७१)	३९
तालिका ४.१३	वालवालिकाहरूले विचैमा विद्यालय छाड्ने शैक्षिक कारणहरू	४१

तालिका ४.१४ वालवालिकाहरूले विचैमा विद्यालय छाड्ने आर्थिक कारणहरू ४२
तालिका ४.१५ नमूना विद्यालयबाट विचैमा बिद्यालय छोड्ने बालबालिकाको परिवारको संख्या ४३
तालिका ४.१६ अभिभावकबाट प्राप्त प्रक्रियाका आधारमा बालबालिकाले बिचैमा बिद्यालय छोड्ने पारिवारिक कारणहरू : ४५
तालिका ४.१७ विचैमा बिद्यालय छाड्ने वालवालिकाबाट प्राप्त प्रतिक्रियाका आधारमा विद्यालय छाड्ने कारणहरू : ४७